

Szabadka mezővárosi fejlődése és jogi helyzete a középkorban

Mint általában az alföldi városok középkori történetének megírásakor, Szabadkáénak elkészítésekor is rendkívül kevés forrás, néhány oklevél áll a kutatás rendelkezésére. Mielőtt a település mezővárosi fejlődését és jogi helyzetét megvizsgálánk, számba vesszük azon forrásokat, amelyek hírányagot tartalmaznak kitűzött témáinkkal kapcsolatosan. Szabadka a 15. század közepéig királyi birtok volt, ebből következően környező társainál is később, 1391-ben tűnt fel neve a forrásokban, és akkor sem a településről közvetlenül szóló eseménnyel kapcsolatosan.¹ Losonczi István, macsói bán ítélkezett a Bodrog megye számára tartott bírósági közgyűlésen a szabadkainak mondott Ágoston tolvaj felett.

Időben a következő hírünk a település múltjáról 1407. augusztus 7-ről származik. Ekkor a csanádi káptalan jelentette Zsigmond királynak, hogy parancsára kiküldték hiteles emberüket, Jakabot, akinek jelenlétében Sövényházi László királyi ember három vásáron, augusztus 1-én Szeged városában, augusztus 2-án Szabadka faluban, augusztus 4-én pedig Szeri faluban közzétette, hogy Szeri Pósa fiai: Miklós, Gábor és István valamint István fia Péter és György jelenjenek meg Nagyboldogasszony nyolcadán a király előtt Adrian Martir (a mai Mártély) nevű birtokukra vonatkozó okleveleikkel együtt János zalai apáttal szemben, és fizessék meg a bírónak, valamint az ellenfelüknek járó 75 márká bírságot.²

1407-ben tehát újra a település belső történetétől független ügy kapcsán került Szabadka neve a forrásokba. A király a különös jelenlét bírósága elé idézte a Szeri Pósaikat, Csongrád megye, amelyhez ekkor Szabadka, mint területi igazgatási egységhez tartozott, őshonos, a Bár-Kalán nemzetséghez tartozó nagy úri családjának tagjait. Csongrád megyében fekvő birtokaik Mártéllyal, amelyet a Zalavári apát 1024 óta bírt,³ is szomszédosak voltak, emiatt támadhatott közöttük a per, amelyben idézték őket.

¹ Blazovich László: Szabadka földesurai a középkorban. In: Emlékkönyv Tokaji Géza c. egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára. Szeged 1996. 48. p.; – A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukács Pál I–XII. Pest, Bp. 1871–1931. (továbbiakban Zichy) IV. 392. sz.

² Érszegi Géza: Adatok Szeged középkori történetéhez. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből VI. Szeged 1982. 10. sz. 15–16. p.

³ Blazovich László szerk.: A Körös–Tisza–Maros-köz települései a középkorban. Kézirat. Mártély 271. p.

A három vásáron való kikiáltás a királyi udvar bíróságainak utolsó, korszakunkban a harmadszori idézési formája volt.⁴ A kikiáltást egy megyén belül végezték, mivel a nemesség területi szervezete, a megye adta meg hozzá a kereteket, ugyanis a nemesség megyéenként szerveződött. Csongrád megyében a 15. század elején mások mellett Szegeden, Szabadkán és Szeren tartottak vásárt. Így Szabadka is a piacos helyek közé tartozott. Joggal felmerülhet a kérdés, miért nem tették közzé a perbe hívást (evocatio) Hódvásárhelyen, amely néhány km-re feküdt Mártélytól, és minden bizonnyal piaccal is bírt. Feltehetően azért, mert ekkor Csanád megyéhez tartozott. Oklevelünkéből az is kiderül, hogy a 15. század elején a csanádi káptalan hiteleshelyi illetősége Csongrád megye területére is kiterjedt. Jóllehet tudjuk, hogy a kalocsai káptalan is végzett efféle tevékenységet Szabadkán és vidékén. Az elmondottakon túl számunkra az a fontos, hogy az említett időpontban városunkban piacot tartottak, és a hetipiac napja keddre esett.

Következő adatunk mintegy húsz évvel későbbi időből 1428-ból származik. Zsigmond király 1428. október 26-án megparancsolta Kátai Mihálynak és Fülöpnek, továbbá официálisainak, valamint Szabadka város bírójának, esküdtjeinek és népének, hogy Bátmonostori Töttös László Szentgyörgy és Mátyusháza továbbá Katymár és Patyala nevű birtokairól elhajtott nagy- és aprójószágait, továbbá az egyéb elvitt ingóságokat adják vissza. Egyúttal megbízta a kalocsai káptalant, hogy kiküldöttje tanúbizonyoságként legyen jelen az elrabolt jószágok visszaszolgáltatásakor. A káptalan december 17-én kelt leveléből értesülünk arról, hogy kiküldöttje, Bálint karpap az előre megjelölt időpontban megjelent Szabadkán és a törvény által megszabott ideig várt – idézni ugyanis nemest a birtokán vagy szolgálati helyén lehetett, és ha nem volt jelen, megfelelő ideig várakozni is kellett –, ám a Kátaiak nem jelentek meg, és képviselőjüket sem küldték, aki a királyi parancsot átvegye. Mindez nem feltűnő, hiszen idézni, mint láttuk, többször lehetett. Annál meglepőbb viszont a szabadkaiak válasza. Uraikhoz hasonlóan ők sem gondoskodtak az elvett javak visszaadásáról, sőt azt válaszolták, hogy még több mást is el fognak vinni Töttös László birtokairól. Magabiztos fellépésükhöz nyilván hozzájárult uraik támogatása, illetve az, hogy uraikkal egyetértésben cselekedtek. Nem is hagyták abba e tevékenységüket mert 1436-ban hasonló ügyek miatt intézkedett a király.⁵ Az oklevélből a hatalmaskodás tényén túl megtudhatjuk azt, hogy ekkor már bírója és esküdtjei is vannak a városnak, tehát működött a mezővárosi tanács.

1429-ben ugyancsak hatalmaskodási ügyből kifolyólag fennmaradó dokumentumból nyerhetünk új adatokat. 1429. szeptember elsején Madarason Hédervári Lőrinc királyi lovászmester, a jászok és kunok bírása, valamint Berencsi István királyi pénztárnok, mint kiküldött bírók ítékeztek a szabadkaiak és az óbudai apácák vistoroki népei között felmerült peres ügyben, amely "rablás, fosztogatás, emberek akasztása, megsebesítése és ütlegetése" valamint több más gonosztett miatt keletkezett. A felek egyezsége jutottak azt a 25 ökröt kivéve, amelyeket Kátai Mihály szabadkai officiálisai: Mező Péter, Pándi János, Mihály és Péter vittek el, és rajtuk az elvitt jószágot követelhetik. Számunkra az oklevél azért fontos, mert Kátain és az officiálisokon kívül a

⁴ Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Bp. 1899. 197-199. p.

⁵ Zichy VIII. 247. sz. Magyar fordítása: Kapocs Nándor – Kőhegyi Mihály: Katymár és környékének középkori oklevelei a Zichy okmánytárban. Baja. 1983. 132-134. p.; Zichy XII. 132. sz.; Kapocs-Kőhegyi 139-140. p.

szabadkai hospesek és királyi lakosok (hospites et incolas regales de Zabathka)⁶ is feltűnnek benne. Hogy városunkat királyi népek lakták, az eddigiekből is kiderült. A hospesek jelenléte azonban kiváltságokkal rendelkező réteg szabadkai tartózkodására is utal, akik a település időlegesen bekövetkezett részleges vagy teljes elnéptelenedése után kiváltságokat nyerve telepedtek le, vagy az eddigi kisebb települést kívánta a király hospesek telepítésével emelni, jelentősebbé tenni.

Mint a szakirodalomból ismeretes, 1439. május 5-én Albert király Madaras, Tavankút, Szabadka és Halas mezővárosokat, a két Hunyadi Jánosnak adta Csőszapa birtok felével együtt 2757 aranyért, amelyet a Hunyadiak a szőrényi végvárak védelmére fordítanak.⁷ Oklevél témánk szempontjából nemcsak azért fontos, mert Szabadkát mezővárosként említi, hanem azért is, mert ekkor kerül ki a király birtokai közül magánföldesúri kézbe. A zálogba adás még nem jelenti a végleges eladományozást, ám Szabadka esetében mégis az következett be két rövid időszak kivételével. Az egyik azon hat év volt, amikor mint a család birtokát 1458 és 1464 között Mátyás király kezén tartotta. Ő azonban 1464-ben Dengelegi Pongrácz Jánosnak adományozta.⁸ Szabadka még egy alkalommal 1499 és 1501 között Dengelegi Pongrácz Mátyás magtalan halálával jutott ismét a király kezére, de ekkor sem alakult szerencsésen a sorsa, mert 1501. június 12-én II. Ulászló király csereképpen Corvin Jánosnak adta.⁹ A középkor során már nem is került vissza királyi tulajdonba.

A magánföldesúri hatalom alatt állás általában hátrányokkal járt a városok számára a királyi földesurasághoz képest. A korabeli szabadkaiak is jól tudták ezt, mert királyi városi állásukat, mivel másképpen nem ment, hamis oklevéllel szerették volna bizonyítani. Az Arad megyei nemesi családból származó királyi kancelláriai jegyző, Zömlényi (Zomlini) Gábor a 15. század közepén – nyilvánvalóan jó pénzért – hamis okleveleket állított ki, azaz valótlan jogügyleteket tartalmazó okleveleket koholt, hiteles formát (írásmód, az oklevélben szereplők nevei, pecsét) adva nekik. A megtévedt kancellistát bűnéért halállal sújtották. Kivégzése előtt maga tett vallomást a hamisított oklevelekről. Az eset annyira megrázta a korabeli jogtudó nemesi közvéleményt, hogy Werbőczy is számba vette a hamisítványokat Hármaskönyvében.¹⁰ A második részben a 10. cím (Hogy a kiváltság másoknak kétféle módon válhatik sérelmére) alatt az 56 §. az alábbi módon szól: "Továbbá egy Szabadka község szabadságát illető levél Zsigmond királynak az egyfejű sasos titkos pecsétje alatt".¹¹

Az oklevél, amelyet feltehetően még a hamisítás felfedezésekor megsemmisítettek, nem maradt fenn. Nem tudjuk, hogy mikor készítette Zömlényi, ugyanis Zsigmond király uralkodása idején is lopva használhatta a pecsétet, mint kancelláriai alkalmazott, illetve a király halála és pecsétjének széttröszölése után esetleg vésethetett egyet magának céljai megvalósítására. Talán az utóbbi eljárást alkalmazta, mert a királyi pecsétek mellett a váradi, egri és budai káptalanok pecsétjeit is felhasználta a hamisítványok elkészítéséhez. A szabadkaiak részére gyártott oklevélen szereplő titkos pecsét az uralkodók által alkalmazott személyes, kisebb pecsétek körébe

⁶ Dl. 12.168.

⁷ Dl. 13.376. *Pesty Frigyes: A szőrényi bánág és Szőrény vármegye története* III. 1878. 35. p.

⁸ *Iványi István: Szabadka szabad királyi város története* II. Szabadka 1892. oklevéltár 4. sz.

⁹ Dl. 37.739.

¹⁰ *Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, jogi műszótárral és részletes tárgymutatóval ellátták. Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp. 1894. 193–196. p.*

¹¹ Uo. 193. p.

tartozott, amelyet az uralkodók azért használtak, mert a rendek megpróbálták ellenőrzésük alá vonni a nagypecsétet.¹²

Mielőtt arra keresnénk választ, mi lehetett a szabadkaiak számára gyártott hamis privilégiumlevélben, amelynek készítését – amint a többiét is – Zömlényi teljesen magára vállalta hangoztatva, hogy ezzel félre vezette azokat, akik számára készítette őket, talán megválaszolhatjuk a kérdést: hogyan jutottak el a szabadkaiak a megtévedt kancellistáig. Ha végigtekintjük a Werbőczy által adott listát a hamisított oklevelekről, a 63. §-ban feltűnik Pakai Zsigmond, Bodrog megyei nemes neve, aki oklevelet szerzett arra, hogy birtokának határában akasztófát állíthasson. A korábbiakból ismeretes, hogy a Pakaiak kapcsolatban álltak városunkkal.¹³ A 69. §-ban pedig arról olvashatunk, hogy a Madarason lakó Egyed fia János is készítettett magának privilégiális formában kiállított szabadságlevelet. Szabadka és Madaras mezővárosok nemcsak egy földesurat uraltak, egyéb kapcsolatban is álltak. A szomszédokkal szemben összefogva, együtt hatalmaskodtak,¹⁴ ami közös gazdasági érdekeikre derít fényt. Városunk lakói tehát mindkét említett helyről szerezhettek információt szándékaik megvalósítása céljából. Természetesen az sem kizárt, hogy éppen ők számítottak hírforrásnak.

A Zömlényi által hamisított oklevél nem maradt fenn, taratalmára azonban következtetni tudunk a városi privilégium-levelekben leírtakból. Benne bizonyára szó esett a bíró- és plébános választás módjáról, valamint a városban való letelepedés körülményeiről. A város polgárai bizonyára jogot kaptak benne a vagyonuk, legalábbis ingóságaiuk felett való rendelkezésre és azok örökítésére. A felsoroltakon túl az oklevél magában foglalt bizonyára néhány helyi vonatkozású pontot is, amelyek esetleg a bíraskodásra a királyi földek használatára, a vásártartásra vagy egyebekre utaltak. Természetesen nem maradhatott el a kötelezettségek felsorolása sem: az adók mennyiségének és a fizetés időpontjának a feltüntetése és az esetleges más szolgáltatások előszámálása.¹⁵

A 15. század közepétől, ha közelről sem olyan mennyiségben mint az ország északi és nyugati területén fekvő városokban, megszorodnak a Szabadka középkori történetéről hírt hozó oklevelek. Ismeretes, hogy 1439-ben Albert király a két Hunyadi Jánosnak adta zálogba Madaras, Tavankút és Halas mellett Szabadkát is, majd 1464-ben Mátyás király Dengelegi Pongrácz Jánosnak juttatta. Pongrácz János fiának, Mátyásnak a 15. és 16. század fordulóján bekövetkezett halála után fiú utódot nem hagyván hátra, a koronára visszaszállt Szabadka központú dominiumot, mint a Dengelegi Pongrácz javak részét II. Ulászló király 1501-ben Corvin Jánossal cserélte el a troppai (oppaviai) hercegség és más fekvőségek fejében. Corvin mindössze egy évig birtokolta a várost és uradalmát, ugyanis 1502-ben szervitorának, Török Imrének adta zálogba tízezer forintért. Török Imre a birtokot adományként is megszerezte, és ezután Szabadka több évtizedig a Török családot uralta.¹⁶

A birtokviszonyok változását rögzítő oklevelek számunkra kevés felhasználható adatot tartalmaznak. 1464-ben Mátyás király Szabadkát possessióként említette. Ebből

¹² Korai magyar történeti lexikon (9–14. század) Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál és Makk Ferenc Bp. 1994. 687. p.

¹³ Blazovich 1996. 49–50. p.

¹⁴ Dl. 88 840.

¹⁵ Fügedi Erik: A középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961. 107–108.

¹⁶ Blazovich László 1996. 51–57. p.; Vö. Rokay Péter: Szabadka és Korvin Kristóf halála. Separat iz Istrazivanja 9. Novi Sad 1980. 15–20. p.

természetesen sok következtetést nem vonhatunk le, hiszen az oppidum és possessio nevek gyakran keverednek a nagyobb helységek elnevezésében is. Az viszont kétségtelen, hogy a 15. század utolsó harmadában született a kezdeményeiben már korábban kialakult szabadkai uradalom, amelyhez Madaras, Tavankút, Sebestyénegyház és Verezegyház tartoztak, amint az 1502-ben kiadott oklevélből kiderül.¹⁷

Az uradalmi központ szerep általában jótékony hatással volt az illető település fejlődésére, mert egy bizonyos terület gazdasági központja lett a helység. A Pongráczok földesurasága idején épült az uradalom központi épülete, a kastély is, amelyet 1524-ben Török Bálint kőből készült toronynak vagy háznak, illetve nemesi kúriának, azaz udvarháznak nevezett.¹⁸

Bár nem kételkedhetünk abban, hogy városunk jóval korábban plébániás helyként létezett, plébániájáról csak 1497-ből kapunk információt, amikor arról értesülünk, hogy Váradi Péter kalocsai érsek levelében utasítja Lukács szabadkai plébánost, az interdictum felfüggesztéséről, amellyel azért sujtotta a város lakóit, mert a tized fizetésének nem tettek eleget, és annak lerovása ügyében egyezkedni fog a földesúrral, Pongrácz Mátyással.¹⁹

A témánkhoz tartozó forrásadatok bemutatása után, mielőtt Szabadka középkori mezővárosi fejlődését és jogi helyzetét megvizsgáljuk, kitérünk arra is, milyen volt a település középkori képe, amely a polgárok mindennapi életének keretét jelentette. A középkori mezőváros település-szerkezetére vonatkozó adatok alföldi társaiéhoz hasonlóan alig állnak rendelkezésünkre, ezért csak a domborzat viszonyaiból kiinduló feltételezésekre és következtetésekre szorítkozhatunk. E tekintetben Győre Kornél kutatási eredményei²⁰ az irányadóak. A hátságok, azaz dombos részek és a tavak, mocsarak és vizenyők, barák (Ciganska, Rogina) jelölték ki egyrészt a letelepülők lehetőségeit, másrészt pedig két fontos objektum, a kastély vagy udvarház valamint a plébánia templom helye játszott döntő szerepet a település külső képének formálódásában. A Szabadkához hasonló földrajzi környezetben kialakult települések, mint például Szeged, Makó, Hódvásárhely és Gyula településképe is ilyen módon alakult. A település utcáinak kialakulását befolyásolta a kálizút nyomvonala is, amely Erdélyből az Alpokig haladt, és városunkat is érintette. Még akkor is településformáló tényezőként kell kezelnünk, ha jelentősége a 14. századtól fokozatosan csökkent.²¹

A mezőváros házainak sorát a felszíni formák határozták meg, éppen ezért azok inkább tömörszerűen, a telekaprózódás miatt beugrókkal, kanyarokkal és közökkel formálódtak, mint egyenes vonalban.

Bár a szabadkai kastély (castellum), amelynek neve a forrásokban torony vagy kőház és udvarház (turri seu domo lapidea curaque)²² formában jelent meg 1524-ben, feltehetően a Dengelegi Pongráczok urasága idején nyerte el leírt formáját, ami természetesen nem jelenti azt, hogy helyén a korábbiakban nem létezett valamiféle hasonló funkciót, uradalomközpont szerepét betöltő építmény. Erre utal a torony vagy

¹⁷ Blazovich 1996. 53. p.

¹⁸ Bessenyei József: Enyingi Török Bálint Bp. 1994. Oklevéltár 6. sz.

¹⁹ Iványi II. Oklevéltár 5. sz.

²⁰ Dr. Győre Kornél: Szabadka településképe. Szabadka 1976. 15–19. és 54–56. p.

²¹ Dr. Scherer Ferenc: Gyula város története I. A földesúri város. Gyula 1938. 24–60. p.; Blazovich László: A Körös–Tisza–Maros-köz középkori településrendje. Szeged 1986. 101., 103–104. és térképmellékletek; Kulcsár Péter: Az 1522-es szegedi tizedjegyzék mint történeti forrás. Tanulmányok Csongrád megye történetéből VIII. Szeged 1984. 11–12. p.

²² Bessenyei 1994. Oklevéltár 6. sz.

kőház megnevezés is. Efféle építményekkel a régebbi időkben már találkozunk az Alföldön is. Donátornya, Szentetornya és Torony mezőváros nevében is hordozza a lakótorony megnevezést.²³ A többemeletes lakótorony mellé épülhetett az udvarház. Hogy a Dengelegi Pongráczok idején valóban építkeztek, azt az osztrák állami levéltár adata is bizonyítja, amely szerint olyan zárókövet találtak egykor Szabadkán, amelybe az 1470-es évszámot vésték.²⁴ A lakótorony építésének időpontja ismeretlen. Bizonyára inkább téglából emelték mint kőből, hiszen a vidéken követ, még réti mészkövet sem nagyon találhattak, és a kor szokása szerint a tégláépületeket is többnyire kőépületnek nevezték a faépítményekkel szemben. Mindenesetre egyetértünk Rokay Péterrel, aki tagadja bármiféle szabadkai erősség tatárjárás előtti létét.²⁵ Bár Lazius²⁶ térképén a szabadkai erődöt szögletes toronnyal ábrázolja, mindaddig, amíg elő nem kerülnek az épület alapjai, még azt sem tudjuk határozottan eldönteni, formája kerek volt-e vagy szögletes. Nem ismeretes az sem, miként illeszkedett a lakótoronyhoz az udvarház épülete. Az sem tisztázható, mely részek épültek téglából, és melyek fából.

A kérdések, amelyek a szabadkai erősséggel kapcsolatosan felmerültek, a rá vonatkozó adatok kevés számából fakadnak. Mégis többet tudunk róla, mint más kastélyokról általában. A Körös–Tisza–Maros-közben tizenhét 15. és 16. századi kastély létezett, illetve bukkant elő a forrásokból. Róluk még annyit sem tudunk, mint a szabadkairól. Nem véletlen, hogy H. Takács Marianna Magyarországi kastélyok és udvarházak c. monográfiájában így ír: "Az okleveles anyagban általában még a várakra és lakótoronyokra vonatkozó részletesebb leírások is igen ritkák a 17. század előtt ...", majd megállapítja: a 15. és 16. századi udvarház vagy kastély eredeti formájában nem maradt ránk.²⁷ A szabadkai erősséget 1525-ben több oklevél is kastélynak nevezte.²⁸

H. Takács Marianna számos adat felhasználása és átvizsgálása után a 16. századi kastélyokat és erősségeket (fortalitium), amelyek közé a szabadkai is tartozott, többnyire kerített, fallal vagy palánkkal körülvett, katonák valamint tisztek esetleg a várnagy és családja lakásául szolgáló épületegyüttesként látja.²⁹ A szabadkai épületet mindenesetre jól megerősíthették, ha ostromára 1525-ben 141,7 jobbágyot toboroztak és vezettek fel Török Bálint emberei.³⁰ Az erősség fala vagy palánkja előtt bizonyára árok húzódott, és a jobbágyok házai a korban szokásos módon – védelmi okok miatt – bizonyos távolságra helyezkedtek el az uradalom központi épületétől, a kastélytól.

A plébániatemplomról még annyi adatunk sincs, mint a kastélyról. A középkor során – mint említettük – mindössze egy alkalommal jelöli adat a plébániát, 1497-ben, amikor vita támadt Várad Páter kalocsai érsek és Pongrácz Mátyás között a tized fizetése miatt.³¹ A templom és a plébánia korábbi létezésében azonban nem kételkedhetünk. Magunk úgy véljük, hogy a templom a 14. században már állt, és előtte a térrel a település magját, központi részét képezte. A középkori Szabadkán más jelentősebb épülettel nem számolhatunk, hiszen a korabeli gyakorlatnak megfelelően az

²³ Blazovich. Kézirat. Az említett települések szócikkei.

²⁴ Magyar László szóbeli közlése.

²⁵ Rokay Péter: Szabadka alapítása és IV. Béla várépítő politikája. Üzenet 1976. június-július 6–7. szám 316–317. p.

²⁶ Győre 1976. 159. p.

²⁷ H. Takács Marianna: Magyarországi udvarházak és kastélyok Bp. 1970. 29. és 31. p.

²⁸ Bessenyei 1994. Oklevéltár 12. sz.

²⁹ H. Takács 1970. 33. p.

³⁰ Bessenyei 1994. Oklevéltár 12. sz.

³¹ Iványi II. Oklevéltár 5. sz.

épületek vályogból vagy paticsfallal készültek, a mezőváros hivatalos ügyeit pedig a mindenkori bíró saját házában intézhették.

A magyar városi jog az ún. hospes jogból alakult ki. A király, majd később a földesurak is az újonnan letelepülők közösségének gazdasági és jogi kiváltságokat adtak. Kezdetben csak a külföldieknek, latinusoknak és németeknek, később a belső vándorlás során érkező hospesek (vendégek) is élvezték az említett előnyöket. Az illető település hospeseinek adott jogot utóbb a többi lakos is élvezhette. Általában nagyobb mértékű kiváltságot nyertek a királyi városok, kevesebbet a földesúriak.

Szabadka középkori történetében ugyancsak fontos szerepet töltöttek be a hospesek, akiket az említett 1429-ben keletkezett oklevél tüntet fel. Érkezésük, illetve telepítésük pontos idejét a források hiánya miatt nehéz megállapítani. Az 1428-as oklevél említi a mezőváros bíróját és esküdteit, de róluk nem szól. Ez természetesen még nem jelenti azt, hogy már nem voltak ott. Úgy véljük: a 15. század első harmadában telepítették őket. Az 1407-ben kiadott oklevél Szabadkát még faluként említette, az 1428-as már mezővárosnak (oppidum) mondja. Feltételezhetően a két időpont között éppen a hospesek érkezése nyomán változott meg a település jogállása. Talán ebben az időszakban emelte ki a települést a Kunságból a király.³² Nyitott kérdés továbbra is az, hogy milyen ok váltotta ki a hospesek telepítését, mivel forrásaink e tekintetben némák. Talán, mint általában, teljes vagy részbeni elnéptelenedés készítette e lépés megtételére a birtokost, vagy egyéb okok miatt következett be, mindenesetre azért mert ilyen módon nagyobb jövedelmet remélt Szabadkáról.

A 15. század első harmadából származó adataink – bármennyire kevesek is – meggyőzően bizonyítják Szabadka mezővárosi jogállását, ám lakói szabadságának mértékére következtetni is nehezen lehet. Nem ismeretes, mennyire szóltak bele a várnagyok, és az uradalmi tisztviselők a mezőváros életébe. Tekintélyük nagy lehetett, mert amíg a bírók közül egynek sem, addig a tisztségviselők közül többnek a neve fennmaradt.³³

	officiálisok
1429.	Mező Péter Pándi János Mihály Péter
	sáfar
1458.	Bíró György
1519.	Kis János
	udvarbíró
1479.	Tordai Kis Péter
1519.	Kis János
	várnagy
1498.	Billye Péter Ethelei Ambrus
1499.	Hatházi Porkoláb László Kis Péter

³² Györffy György: A magyarországi kun társadalom a XIII–XIV. században. In: A magyarság keleti elemei Bp. 1990. 296–297. p.

³³ Blazovich 1996. Passim.

1503.	Ispánnak mondott Bereczk
1516.	Mágocsi Porkoláb Márton
1521.	Csóti Pekri Miklós
	Derencsei Miklós
1525.	Csirkó (Tóth) György
	Kiskeszi Keszi Ferenc

A várnagyoknak bármennyire is beleszólásuk volt a helyi ügyekbe, nyilván a bíróválasztás sem az ő akaratuk ellenére történt, mégis két adat bizonyítja a szabadkaiak szabad önmozgásának lehetőségeit. Bizonyára az uradalmi tisztségviselő tudta nélkül és a mezőváros tanácsának beleegyezésével keresték meg Zömlényi Gábort, a város hamis privilégiumlevelének elkészítése ügyében. Az sem lehet véletlen, hogy az 1525. március 15. és 24. között valamelyik napon lejátszódott ostrom idején a két Sulyok testvér: István és Balázs várnagyai által tartott kastély elleni támadásban az oklevél névlistája szerint a szabadkaiak nem vettek részt.³⁴ Nyilván az ostromlottakkal rokonszenveztek, és ezért nem mentek önként, vagy éppen őket támogatták. Mindenesetre kényszeríteni sem kényszeríthették őket, mert ha parancsra mentek volna, akkor nevük szerepelne a listán.

A kiváltságok közül nem ismeretesek a plébános választás körülményei. Vajon engedélyezett-e valamiféle beleszólást a mezőváros előjárósága számára a plébános állásának betöltésében a mindenkori kegyúr? Nincsenek adataink arról sem, hogy miként működött a tanács írásbeli adminisztrációja. Vezettek-e jegyzőkönyvet, illetve volt-e a tanácsnak pecséthasználati joga? Valószínűsíthetjük mindkettő meglétét, ugyanis más helyek példái szerint nagyobb értékű ingóságok (ház, egyéb épületek) adás-vételét a bíró és az esküdtek előtt foglalták írásba a korszak vége felé. Az idegenek beköltözését azonban – legalábbis bizonyos időszakokban – engedélyezték a földesurak. Mátyás király ugyanis 1458. szeptember 7-én Szegeden kiadott oklevelében arra intette Parlagi László budai sáfárt és a kunok ispánját, továbbá a mindenkori kun ispánokat, valmaint Bíró György, szabadkai sáfárt: mivel Hunyadi János engedélyezte a kunoknak, hogy más jobbágyságok szokása szerint és hozzájuk hasonlóan tartózkodhatnak Szabadka mezővárosban, ne zaklassák őket, és ne kényszerítsék a visszaköltözésre. Az oklevél név szerint is felsorolja a kunok egy részét. Horváth György, Kicze Balázs Gyunk-nak mondott Pál és János, Alch Mihály Gerhard fia Egyed, Kara A..., Aracha Egyed, Thene Antal, Kazán Balázs és Kun Antal neve szerepel a listán.³⁵ Az oklevél híryaga nemcsak a kun népesség szabadkai tartózkodásának bizonyítéka. Az is kitűnik belőle, hogy a szabad népesség ezen időszakra már alávetettségben, jobbági sorban élt,³⁶ és szívesen húzódott a lakóterületéhez közeli városokba, vagy mezővárosokba. Ezért találunk kunokat Szabadka mellett, amely egyébként korábban is kun település volt, Kecskeméten és Szegeden, sőt a középkori Hódvásárhelyen is éltek ezen időszakban kunok.³⁷ A mezőváros tehát, mint környékének gazdasági, piaci központja a közvetlen vidékéről nyerte lakosságának utánpótlását.

³⁴ Bessenyei 1994. Oklevéltár 12. sz.

³⁵ Dl. 88 331.

³⁶ Györffy 1990. 274–304. p.

³⁷ Hódmezővásárhely története. I. Főszerk.: Nagy István, Szerk.: Szigeti János. Hódmezővásárhely 1984. 314. p.; Szeged története I. Szerk.: Kristó Gyula Szeged 1983. 384–386. p.

Az elsődleges piacközpont szerepére utal a város piacos hely volta, amelyre 1407-ből van bizonyítékunk. Arra vonatkozóan viszont nincs adatunk, hogy milyen kiváltságokat élvezett a mezőváros a piactartást illetően, pedig a vámszabadságok mellett a piactartás szabadsága egy-egy mezőváros vagy város polgárainak a legfontosabb gazdasági kiváltságát jelentette.

A középkori Szabadka Magyarországnak azon a részén, az Alföldön terült el, amelyet a kutatók hagyományosan városhiányos vidéknek tekintenek. Azonban e tájékon a 15. század végére, a 16. század elejére a nagyállat-tartás konjunktúrájának következtében keletkezett jövedelmek gazdasági fellendülést eredményeztek. Számban és gazdagságban is gyarapodott a lakosság, és a nagyobb települések elindultak a mezővárossá fejlődés útján. A városunk közvetlen környékén lévő helyek: Szeged és Zenta példája is jól mutatja ezt. Hozzájuk tartozik Szabadka is, amely a 15. és 16. század fordulójára mint uradalmi központ és piaci alközpont az alföldi városhálózat fontos tagjává fejlődött. Bár a 15. század közepén királyiból földesúri város lett, és ezáltal magának és lakóinak jogi helyzetét illetően hátrányosabb helyzetbe került, ugyanis előjogok szerzését csak földesurától remélhette, gazdasági fejlődése azonban nem állt meg, töretlen maradt a török megjelenéséig, amely nemcsak városunk, hanem az egész Alföld ígéretes városfejlődését derékba törte.

LÁSZLÓ BLAZOVICH

THE DEVELOPMENT OF SZABADKA AS A MARKET-TOWN, AND ITS LEGAL SITUATION IN THE MIDDLE AGES

(Summary)

The medieval Szabadka used to be situated in the Plain, that is in the part of Hungary called by the researchers the region lacking towns. However, to the end of the XV., century and beginning of XVI. an economic development proceeded thanks to the big animal husbandry. The number of the inhabitants increased in our town as well, and Szabadka became an important component of the town-network in the Plain, both as an agricultural center and a market sub-center. Though it became a feudal town from a royal estate in the middle of the XV. century, getting into a less favourable position considering its own legal situation and that of its inhabitants. Its economic development hasn't stopped, it remained unbroken till the Turkish invasion, which meant the end of the whole town-development in the Plain not only that of Szabadka.